

ЛІТЕРАТУРА

1. Растоу Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели / Д. Растоу // Политические исследования. – 1996. – №5. – С.5-15.
2. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон. – М.: „Российская политическая энциклопедия”, 2003. – 368 с.
3. Шмиттер Ф. Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии / Ф. Шмиттер // Политические исследования. – 1996. – №5. – С.28-52.
4. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / А. Пшеворский. – М.: „Российская политическая энциклопедия”, 2000. – 320 с.
5. Brzezinski Z. The Great Transformation / Z. Brzezinski // The National Interest (Fall). – 1993. – №3. – P.3-13.
6. Freedom House [Електронний ресурс] // Freedom in the World – Methodology. – Режим доступу: <http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world-2013/methodology>.
7. Freedom House [Електронний ресурс] // Nation in Transit – Methodology. – Режим доступу: <http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit-2013/nations-transit-2013-methodology>.
8. Transformation Index BTI [Електронний ресурс] // Index–Methodology. – Режим доступу: <http://www.bti-project.org/index/methodology>.

УДК 342.8

Макаренко А.С.

Харківський національний
університет імені В.Н.Каразіна

СТАНОВЛЕННЯ ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ ПРАВИЛ: ПОНЯТТЯ ВИБОРЧОЇ ІНЖЕНЕРІЇ

Розглядається поняття виборчої інженерії як відносно нового явища політичної дійсності країн представницької демократії. Визначається специфіка та підходи до трактування цього терміна, ставиться питання розмежування маніпулятивних технологій та виборчої інженерії. Визначаються фактори, дотримання яких має забезпечити її використання в загальнодержавних інтересах, а не на користь окремих груп. Визначаються проблеми та необхідні напрямки розвитку електоральної інженерії в контексті становлення ефективної виборчої системи України.

Ключові слова: електоральна система, виборча інженерія, електоральна модель, вибори.

Макаренко А.С.

СТАНОВЛЕНИЕ ЭЛЕКТОРАЛЬНЫХ ПРАВИЛ: ПОНЯТИЕ ИЗБИРАТЕЛЬНОЙ ИНЖЕНЕРИИ

Рассматривается понятие избирательной инженерии как относительно нового явления политической действительности стран представительной демократии. Определяется специфика и подходы к трактовке данного термина, ставится вопрос разграничения манипулятивных технологий и избирательной инженерии. Определяются факторы, соблюдение которых должно обеспечить ее использование в общегосударственных интересах, а не в пользу отдельных групп. Определяются проблемы и необходимые направления развития электоральной инженерии в контексте становления избирательной системы Украины.

Ключевые слова: электоральная система, избирательная инженерия, электоральная модель, выборы.

Makarenko A.

FORMATION OF ELECTORAL RULES: THE CONCEPT OF ELECTORAL ENGINEERING

The article deals with the concept of the electoral engineering as a relatively new phenomenon that takes place in the political reality of the representative democracy states. The specificity of the term and approaches to its interpretation are defined. The distinction between manipulation technologies and electoral engineering is analyzed. The factors that should ensure compliance with its use for the national interest, and not for individual groups, are given. The problems and needed directions of electoral engineering in the Ukrainian context are described.

Key words: electoral system, electoral engineering, electoral model, elections.

Упродовж історії розвитку представницької демократії сформувалося багато варіантів виборчих систем. Двома базовими групами є мажоритарні та пропорційні, існує велика кількість їх різновидів і багато варіантів змішаних систем, кожна з яких має свої переваги та недоліки. Ідеальної електоральної системи, що відповідала би потребам будь-якої країни, не існує. Кожна з систем має приклади вдалого функціонування у тій чи іншій державі, але це не означає, що вона так само вдало буде працювати в інших умовах. Успішність виборчої моделі залежить від особливостей розвитку та багатьох характеристик соціально-політичної системи держави, в якій вона використовується. Саме тому виникає питання конструювання ефективної виборчої системи, а, отже, електоральної інженерії. *Актуальність* цієї теми є очевидною для України, котра з моменту оголошення незалежності неодноразово змінювала електоральну модель і продовжує перебувати в пошуку ефективної виборчої системи. Питання електоральної інженерії розглядається у працях таких авторів, як П. Норріс, Д. Фаррелл, М. Дюверже, А. Рейнольдс, С. Ліпсет, Р. Таагепера, М. Шугарт, Б. Грофман, В. Коматовський, Г. Кокс, С. Бірч. В Україні дослідження цього питання займаються Ю. Шведа, В. Бебик, М. Афанасьєва, І. Бекешкіна, А. Романюк, Д. Ковриженко.

Електоральна інженерія – відносно нове явище у політичній практиці. Довгий час виборчі системи розглядалися як історично зумовлені, інертні та несхильні до змін. У період з 1945 по 1996 рік більшість країн не змінювали виборчої формули. Несуттєві винятки – однократне використання системи лімітованого голосування на виборах у Японії в 1946 р. та застосування пропорційної системи з партійними списками у 1986 р. у Франції. [1, с.48]. При

цьому історично вкрай рідко електоральні системи формувалися свідомо або ретельно розроблялись для конкретних соціальних умов тієї чи іншої країни [2]. Проте вже з кінця ХХ ст. питання дизайну електоральних систем та його реформ займають важливе місце у порядку денному багатьох країн. Відомий дослідник електоральних систем Девід Фарелл стверджує, що це пов'язано з останньою хвилиною демократизації та тим, що політичні еліти постали перед необхідністю приймати важливі рішення щодо розробки прийнятних виборчих інститутів для демократій, що розвиваються, і в деяких випадках адаптувати та налаштовувати систему з урахуванням досвіду проведених виборів, а в інших – відмовлятися від задуманих планів та починати все з початку з абсолютно новою системою. У цей самий час ряд більш розвинутих демократій також зацікавився ідеєю перегляду власних функціонуючих електоральних систем та в деяких випадках були проведені суттєві реформи (наприклад, в Італії, Японії, Новій Зеландії) [3].

Дослідники Р. Таагепер та М. С. Шугарт говорять про те, що особливості електоральної системи здатні викликати значні наслідки і навіть розпад країни. При цьому вони стверджують, що змінити виборчі правила набагато легше, ніж багато інших складових політичного устрою, саме тому електоральна система – багатообіцяюче поле для політичної інженерії, хоча легкість зміни правил гри не слід перебільшувати. Проте вони слушно зауважують, що абсолютної свободи у виборі електоральної системи не існує, тому що вона обмежена місцевими політичними умовами та традиціями, а електоральні системи досить інертні [4].

Отже, яке визначення можна дати виборчій інженерії? Існують діаметрально протилежні погляди на трактування цього терміна, починаючи від формально-юридичного розуміння і закінчуючи

зведенням цього поняття до інструменту маніпуляцій. Український дослідник Ю. Шведа розуміє виборчу інженерію як процес розробки певної моделі виборчої системи з метою цілеспрямованого впливу на політичну систему [5, с.385]. В. Бебик у свою чергу визначає виборчу інженерію як пристосування виборчих процедур до реалізації інтересів правлячих політичних еліт щодо завоювання та збереження влади в державі, регіоні, місті, районі і т. д. [6, с.68]. Він звужує рамки поняття, розглядаючи його як вид політичного маркетингу, що використовується під час політичної боротьби за мандати виборчої представницької та виконавчої влади [7, с.406].

М.Афанасьєва, розглядаючи поняття з юридичної точки зору, говорить про те, що виборча інженерія може бути визначена як законодавче проектування елементів виборчої системи та правил поведінки суб'єктів (учасників) виборчого процесу з метою досягнення заданого політико-правового результату. Вона слушно зауважує, що виборча інженерія передбачає, що законодавець спираючись на вже наявні знання тих або інших сторін та зв'язків навколишньої конституційно-правової дійсності, начебто заглядає у майбутнє, що дозволяє сконструювати не тільки образ певної поведінки у конкретній ситуації, але й бажаний результат; при цьому стати програмою перетворення виборчих відносин виборча інженерія може лише у тому випадку, якщо вона є відображенням об'єктивних напрямків суспільного розвитку [8, с.281]. В.Коматовський визначає виборчу інженерію як цілеспрямований процес формування та удосконалення системи народного представництва (системи організації виборів і пов'язаних з нею відносин) у публічних органах влади та місцевого самоврядування [9].

Провідна дослідниця електоральних систем П.Норріс дає таке лаконічне визначення: зміна формальних правил проведення виборів. При цьому вона описує два підходи до використання електоральної інженерії. Теорія культурної модернізації ґрунтується на тому, що електоральна інженерія має спиратися на сформовані у кожної людини очікування щодо темпів змін, здатних впливати на її поведінку, та припущення щодо необхідності зміни формальних інституційних правил. Відповідно до альтернативної теорії інституціоналізму, офіційні правила мають визначати виборчі стимули для партій, політиків і

громадян, а не пристосовуватися до вкорінених і звичних соціальних норм і моделей поведінки. За допомогою випереджаючого застосування електоральної інженерії можливо вирішити багато соціальних проблем. При цьому П.Норріс зауважує, що кожній державі необхідна оцінка наявності можливостей і необхідності обмежень „насадження” демократії шляхом інституціональної техніки. Адже виникає закономірне питання розмежування легітимної електоральної інженерії в інтересах держави та використання цього механізму для маніпулювання. П.Норріс вважає, що результатом електоральної інженерії мають бути вибори, вільні від насилля, погроз, підкупу, фальсифікацій, порушень, систематичного шахрайства та навмисно прихованого маніпулювання. Не можна придушувати опозиційні партії, всі виборчі процедури мають бути чесними, прозорими та ефективними [9].

Ключовим питанням у розумінні сутності електоральної інженерії є визначення межі, де конструювання виборчих правил працює на загальнодержавні інтереси, а де стає засобом забезпечення інтересів окремих груп. Для того, щоб електоральна інженерія не стала засобом маніпуляції, обговорення виборчих правил має відбуватись за участю всіх сторін, інтереси яких зачіпаються. Серед них можна назвати такі: президент, парламент, політичні партії (в тому числі позапарламентські), прем'єр-міністр, виборча комісія, суди, громадські організації, медіа-сектор, експерти у різних сферах (політичній, юридичній, конституційній) та громадськість в цілому. У засобах масової інформації мають висвітлюватись питання, пов'язані з відбиттям всіх факторів, котрі слід врахувати під час проведення електорального процесу з метою забезпечення його відкритості та прозорості. Лише комплекс подібних заходів може забезпечити реалізацію в електоральному реформуванні загальних інтересів, а не маніпулятивних програм окремих зацікавлених сил.

У зв'язку з цим також виникає закономірне питання: яким чином має утверджуватися зміна електоральних правил? Адже концентрація важелів впливу на цей процес у владної групи може призвести до негативних наслідків, коли реформування здійснюється в інтересах окремих сил. Можна виділити такі можливі варіанти підготовки та утвердження виборчих реформ: 1) методи прямої демократії –

суспільні слухання та референдуми (Нова Зеландія); 2) спеціально створені незалежні комісії (Незалежна Комісія щодо електоральної системи у Великій Британії; Технічний Комітет з виборчої реформи у Замбії); 3) використання існуючих неспеціалізованих правових інстанцій (Правова Комісія у Канаді); 4) парламентські комітети (постійні – як Об’єднаний постійний комітет з питань виборів у Австралії або тимчасові); 5) внутрішньопартійні, міжпартійні та парламентські дискусії (Колумбія, Мексика) [10, с.11-12].

Не зважаючи на те, що процес виборчої інженерії залежить від конкретних умов певної країни можна виокремити загальні цілі, забезпеченню яких вона має сприяти в будь-якому випадку. Серед них можна назвати такі: сприяти ефективній репрезентації; створювати вигоди для примирення, співпраці та вигідної взаємодії між політичними силами; спонукати виборців до впливу на своїх представників; сприяти визнанню суспільством легітимності парламенту та уряду; сприяти створенню ефективного уряду; підтримувати розвиток ефективних політичних партій; сприяти утвердженню підзвітності обраних представників громаді; підтримувати зростання політичних партій, що охоплюють інтереси широкого спектру соціальних груп; допомагати розвитку парламентського контролю за виконавчою діяльністю; відповідати рівню фінансового, технічного та адміністративного розвитку держави; шукати рішення виявленим недолікам [10, с.8]. Говорячи про електоральну інженерію, не можна не звернути увагу на те, що конструювання виборчої системи та управління виборами має бути обмеженим певними професійно-етичними принципами: демонструвати повагу до закону; бути неупередженим і нейтральним; бути відкритим; бути чітким та служити інтересам виборців [11].

Крім того, цілком очевидним є те, що, незважаючи на необхідність усунення недоліків електоральна система не повинна змінюватись кожного електорального циклу, тим більше якщо йдеться про кардинальні зміни. Зловживання можливостями виборчої інженерії матиме деструктивні наслідки, ефективне функціонування електоральної системи потребує усталеності. Порівняльний аналіз досвіду реформування виборчих систем свідчить на користь поступових змін на основі позитивних елементів вже

існуючої системи, а не різких стрибків до цілком нової і незнайомої системи [5, с.385].

Надзвичайно важливим є питання того, як формується електоральна система під час зміни політичного режиму, та як вона впливає на перебіг трансформаційних процесів. Нестабільна політична система країни є найбільш чутливою до типу виборчої системи порівняно зі сталими системами [12]. Перехід до демократії як процес становлення основ демократичного політичного ладу характеризується співіснуванням інституційних елементів авторитаризму й демократії та непевністю результату. Його початком вважається прийняття рішення про проведення конкурентних виборів, а кінцем – прийняття влади урядом, який сформовано на основі результатів виборів і має можливість реалізовувати свою політику [13, с. 374]. Виборча система відіграє першочергову роль під час демократичних переходів. Для будь-якої країни, що відходить від авторитарного режиму, постає необхідність створення такої електоральної системи, яка була б адекватною демократичним трансформаціям. Проте проблема полягає в тому, що в умовах зміни політичного режиму рішення щодо цих питань приймаються в несприятливих умовах, в ситуації браку часу, компетентних виконавців і прозорих механізмів.

За роки незалежності в Україні використовувались різні виборчі системи, навіть діаметрально протилежні: мажоритарна, пропорційна та змішана. Жодна з цих систем не довела свою ефективність у електоральному процесі України. Незважаючи на наявність різних проектів електоральної реформи, владні сили діють у власних інтересах і реалізують зміну виборчих правил фактично у закритому режимі. Основна увага приділяється власним інтересам владних сил, що суперечить інтересам перспективного розвитку та стабілізації політичної системи, а також ефективного функціонування демократичних інститутів. Це є деструктивною рисою, адже виборча інженерія стає інструментом маніпуляцій, а не засобом подолання політичних проблем і покращення ситуації в державі. Зміни виборчої системи мають відбуватися відкрито, з проведенням громадських слухань, інформуванням населення щодо сутності та наслідків тих чи інших характеристик виборчих систем, врахуванням думки експертів. Конструювання виборчої системи в Україні, в першу

чергу, має бути спрямоване на встановлення реального зв'язку та відповідальності депутатів перед виборцями та сприяти розбудові ефективних політичних партій. Також воно має попереджувати фрагментацію суспільства. Парламент має набути реального, а не віртуального значення представницького органу. Крім того, електоральна інженерія, враховуючи конкретні особливості політичної системи, має спонукати до зміни тих її складових, що гальмують розвиток політичного поля держави. Так, наприклад, якщо ми говоримо про успішність функціонування регіональних виборчих списків у Європі, про вибори за округами у тій чи іншій формі, ми маємо розуміти, що у жодній розвиненій країні немає інституту реєстрації („прописки”), у тій формі, в котрій, незважаючи на формальну відміну, він діє в Україні. Таким чином, створюється ситуація, коли значна частина людей не може голосувати у тому окрузі, де вони реально мешкають, що спотворює результати волевиявлення та посилює байдужість до виборів. Таким чином, питання, поставлені в контексті виборчої інженерії, можуть і мають спонукати необхідні зміни у більш широкій сфері політичної системи держави.

Отже, враховуючи те, що електоральні системи здатні чинити суттєвий вплив на політичні реалії держави, а створити абстрактну модель ідеальної виборчої системи неможливо, оскільки її завдання та особливості функціонування залежатимуть від конкретних умов використання, можна зробити висновок, що кожна країна потребує унікальних рішень щодо електоральної системи, розробка яких і є завданням виборчої інженерії. Завдяки розробці та встановленню тих чи інших виборчих правил шляхом електоральної інженерії можна регулювати специфіку функціонування та напрямки розвитку політичної системи. При цьому електоральна інженерія може використовуватись як для загальнодержавних цілей, так і стати засобом маніпуляції для отримання переваг окремими політичними силами, тому важливо зробити процес змін виборчих правил прозорим та забезпечити участь у процесі розробки моделі електоральної системи широкого кола зацікавлених сторін. Підсумовуючи, слід зазначити, що, незважаючи на вагомі можливості конструювання політичної дійсності шляхом електоральної інженерії, зловживання її можливостями за відсутності в цьому

об'єктивної необхідності матиме деструктивні наслідки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лейпхарт А. Избирательные системы: мажоритарные модели абсолютного большинства versus пропорциональное представительство [Електронний ресурс] / А.Лейпхарт // Ойкумена. Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. – Харьков, 2010. – Выпуск 7. – 256 с.
2. Electoral systems design. – Режим доступу: <http://www.idea.int/esd/index.cfm>
3. Farrell D. Electoral Systems, Parties and Voters: A Comparative Overview [Електронний ресурс] / David M. Farrell.- Режим доступу: www.hkdf.org/seminars/001021/farrell.doc
4. Таагепера Р. Описание избирательных систем [Електронний ресурс] / Т. Рейн, М.С. Шугарт. – Режим доступу: http://www.polisportal.ru/files/File/puvlication/S_tarie_publicacii_Polisa/T/1997-3-10-Taagepera_Shugart_Opisanie_izbiratelnix_sistem.pdf
5. Шведа Ю. Выборы та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні / Ю. Шведа. – Львів, 2010. – 462 с.
6. Бебик В.М. Менеджмент виборчої кампанії: ресурси, технології, маркетинг: навч.-метод. посіб / В.М. Бебик. – К.: МАУП, 2001.
7. Бебик В. Політологія для політика і громадянина / В. М. Бебик. – К.: МАУП, 2003. – 424 с.
8. Афанасьєва М. Суб'єктивізація та суб'єктивізм у виборчій інженерії / М.Афанасьєва // Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць. – Одеса : Юридична література, 2011. – Вип.60. – С.281-287.
9. Коматовский В. Избирательная инженерия [Електронний ресурс] / В.Н. Коматовский. – Режим доступу: http://www.vladizbirkom.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=1224&catid=16&Itemid=106
10. Wall A. Engineering Electoral Systems: Possibilities and Pitfalls / A. Wall, M. Salih. – NIMD, 2007. – 22р.
11. Профессиональные и этические принципы управления выборами [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.idea.int/publications/conduct_admin/upload/CoC_admin_Rus_Text.pdf
12. Павлова Л. Реформування виборчої системи в контексті модернізації українського парламентаризму [Електронний ресурс] / Л.І. Павлова. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Gileya/2009_20/Gileya20/P4.pdf
13. Антошевський А. Перехід до демократії: аналіз випадку Польщі / А. Антошевський // Трансформація в Польщі і в Україні. Вибрані аспекти. – Вроцлав, 2010. – 746 с.